

TÓTH ANDRÁS

AZ AQUINCUMI FIBULA RÚNAFELIRATÁNAK ÚJABB
ÉRTELMEZÉSE

Az aquincumi rúnafeliratos fibula egy elrejtett kincslelet részeként került elő 1940-ben a katonaváros amphiteatrumának déli főbejáratánál, az egyik kő burkolatlap alá rejtve (1-4. kép).¹ A kincslelet két aranyozott ezüsthímből, két aranyozott szélű ezüst ivócsészéből és négy nagy méretű ezüst gyöngyből áll, amelyeket tulajdonosa feltehetőleg egy ellenséges támadás alkalmával rejtett el. A rúnafeliratos fibula díszgombjai hiányoznak. A kincslelet elrejtésének időpontja, illetve etnikumhoz kötése vitatott. A lelet 1943-mas első közlésében Nagy Tibor a fibula díszítése alapján a 6. század első felére keltezi, és a langobardokhoz köti. Ezt a datálást vette át később, 1956-ban Bóna István is. Az biztos, hogy a kincslelet az 5. század vége és a 6. század eleje közé keltezhető, de inkább az ez idő tájt a hun birodalom bukása után a Dunántúl északi részét elfoglaló germán szvébek hagyatékának tekinthető. A szvébek quad néven már jóval korábban a rómaiak szomszédságában éltek, s kapcsolatuk a helyi lakossággal nem volt ellenséges. Egyes feltevések szerint a későrómai művészetből kibontakozó, s abból átalakuló koraközépkori germán művészet kialakulásában a Duna menti szvéb ötvösség is fontos szerepet játszhatott. Egy másik lehetőség, hogy a fibulapár tulajdonosa a szvébekkel szomszédos herul népből származhatott, és a kincslelet elrejtésére a szvébeknek és a heruloknak a 6. század elején benyomuló langobardok általi leigázásakor került sor.² A lelet herulokhoz való kötése különösen érdekes, mert egy elmélet szerint a rúnairás, és a régibb futhark végleges sorrendje a herulok között alakult ki, s ők, mint kultikus hadiszövetség (*Männerbund*) voltak a rúnikus íráskultúra művelői és terjesztői.³ A „herul” szó etimológiai kapcsolatban állhat a „rúnamesterként”, „rúnamágusként” interpretált „erilaz” kifejezéssel,⁴ bár

válószerűbb, hogy ez egy germán hadi titulus, s jelentése „harcos”, „nemes”,⁵ de ha figyelembe vesszük a rúnairás elsajátításának és tudományának mitikus eredetmítoszában fellelhető arisztokratikus jellegét (ld. később), a két jelentéskör fedheti is egymást.

A kincslelet legkorábbi darabjai az ezüstlemezről készült félgömb alakú csészék, amelyek formai hasonlóságot mutatnak a szilágysomlyói gepida kincs aranyedényeivel. A fibulapár a későantik és a germán kor közötti átmenet jellegzetes ötvösművészeti példája. Mindkettő növényi ornamentikával díszített, a félkorong alakú fejrész két soros, egymásba fonódó indadísz borítja, melyek a széleken asszimmetrikussá válnak.⁶ Ez az ékkőberakásos-spiráldíszes stílus –melynél a kőberakás egyre inkább háttérbe szorul– a bácsordasi, II. Theodosius 443-ban kibocsátott aranyérmével keltezett sírlelettel veszi kezdetét.⁷ Díszítőstílusának alapelemei főként a késő római mintakincsből származnak. A germán állatstílusra csak a fibulák lábán található állatfej-motívum utal. Az aquincumi fibulapár legfontosabb párhuzamai: a répcelaki, domolospusztai, bácsordasi, gávai, kiskunfélegyházi, dombóvári fibulák és csatok. Még egy párhuzam egy bizonytalan erdélyi lelőhelyről származó, ugyancsak hétgombos, spiráldíszes fibulapár, amely kengyelének tövében madárfejek láthatóak, de a láb maszkja erősen emlékeztet az aquincumi fibulák láb részénél lévőkre.⁸ A kincslelet értéke mindenképpen előkelő, gazdag tulajdonosra utal. A rúnairás elsajátításának szakrális és arisztokratikus jellegére vonatkozólag találunk utalásokat a germán hitvilág fennmaradt forrásaiban. A Verses Eddában olvasható, Rígsthula című mitikus történet szerint Heimdall isten, a Bífrost nevű szívárványhíd őrzője egy ízben az emberek között járt Ríg álnéven, és há-

¹ NAGY 1943. 374.² NAGY 1993. 356; FANCSALSZKY 2003. 260.³ HÖFLER 1966. 115.⁴ FLOWERS 1986. 79.⁵ MEES 2003⁶ NAGY 1993. 357.⁷ NAGY 2007. 36.⁸ NAGY 2007. 40.

rom gyermeket nemzett három különböző nőnek. Az első neve Thrall lett, s tőle származtak a szolgák, a másodiké Karl, ő lett a szabad parasztok ősapja, a harmadik gyermeknek, aki a Jarl nevet kapta és a nemesi származásúak őse lett, Heimdall később megtanította a rúnairás mesterségét.⁹ A rúnairás meglétére a germánok körében kb. Kr. u. 2. századtól vannak biztos adataink.¹⁰ A rúnairás gyakorlata egészen a középkorig fennmaradt, a népvándorlás korban a 24 betűből álló ún. idősebb futhark élt, aminek első hat betűje után nevezték el a rúnairást *futhark*-nak. A rúnairás eredetét illetően háromféle elképzelés született: a görög, az etruszk és a latin teória, jelenleg a latin elmélet látszik a legvalószínűbbnek.¹¹ Az eredet mellett még egy lényegi és megosztó probléma a megalkotás szándékának kérdése, nevezetesen hogy a rúnairást profán vagy szakrális célból hozták létre, esetleg mindkét funkció szimultán szerepet játszhatott-e? Az ún. „szkeptikus” runológusok (pl. Andreas Baeksted, Elmer Antonsen) kizárólag a mindennapi életben használatos funkcionális írást láttak benne; más kutatók, mint pl. Magnus Olsen, Wolfgang Krause a mágikus funkciót helyezték előtérbe.¹² A szakrális kérdése felmerülhet már a létrehozás, az eredeti szándék esetében, de kézenfekvő lehet a rúnafeliratokat maguknak a feliratoknak a jellege szerint elkülöníteni profán és szakrális tartalmat hordozókra. Kétségtelenül a legimaginatívabb elképzelés Stephen E. Flowersé, aki szemiotikai mágiaelméletének jegyében minden rúnafeliratot potenciálisan mágikus jellegűnek tart, mivel a rúnajelek egy operatív kommunikáció eszközei, és már önmagukban, inherensen mágikus karakterrel bírnak, tehát még a profán jellegű vagy annak tűnő feliratok esetében sem kizárható a mágikus szándék, legalábbis a fogalom ilyen tág definíciójának értelmében.¹³ Számtalan példa bizonyítja, hogy egy archaikus-tradicionális társadalomban a születő írásbeliség gyakran kap szerepet a kultikus életben és ennek individuálisabb formájában, a mágiában. A *runa* szó etimológiája is megerősíti a szakrális eredetet, hiszen „titkot”, bölcsességet, rejtélyt jelent.¹⁴ A proto-indoeurópai *reu/ruh* anynyit tesz, mint „üvölteni”, vagy éppen „suttogni”, ez fedezhető fel Uranos és Varuna istenek nevei-

ben is, s a mágikus szavak inkantációjával hozható összefüggésbe.¹⁵ Az óír *run* és a közép-walesi *rhin* misztérium, titok jelentéssel bírnak. A szó a különböző germán nyelvekben szinte teljesen azonos formában és jelentéssel maradt fent: óészaki *rún*=titok, titkos tan, bölcsesség, mágikus jel; gót *runa*=titok, misztérium; gót *raunen*=suttogni; óangol *rúna*=titok, tanács, tanácskozás; ószász, ófelnémet *rúna*=titok, rejtély.¹⁶ A szógyök a latin *rumor* szóban is fellelhető, mely „zajt”, „motyogást” (suttogást) jelent.¹⁷ Ezekből az etimológiákból is kiténik, hogy a rúnairásnak eredetileg mindenképpen kapcsolatban kellett lennie a szakrális szférával, s az oda irányuló kommunikációnak is eszköze volt. További bizonyítékok a rúnák mágikus funkciójára az invenció eredetmítosza és az egyes rúnajelek elnevezései. A jeleket a germán pantheon legfőbb istene, Ódin/Wotan „fedezte fel”, amikor önbeavatása során a Világfán függött kilenc napon és éjen át, amint arról a Verses Edda beszámol (*Hávamál* 138-164.). A 144. versszakban a rúnákkal történő mágikus operációk technikai utasításait olvashatjuk.¹⁸ A rúnák isteni eredetét az egyes feliratok is megerősítik. A 7. századi Noleby-kövön a következő áll: „*runofahiraginakudotoj a/unathou..suhurah..susih..tin*” („Egy rúnát festek én/az isteni erőktől származót (a halottnak) megnyugvást szerzek).¹⁹ A rúnák egyik állandó jelzője a *raginaku(n)do* = istenektől származó.²⁰

A rúnajeleket lehet forma (ideografikus és fonetikus érték) és idea (szimbolikus jelentéstartalom és akrofónia) szerint értelmezni. Az egyes jelekhez nem csak hang-, hanem konkrét jelentés, fogalom is tartozott, melyeket sokszor a rúnajel helyettesített (pl. az l rúna hangértéke a latin l, a hozzá tartozó fogalom a „póréhagyma” jelentésű, de a jólét, egészség jelentéskörébe sorolható *laukar*, mely szó helyett gyakran csak a rúna áll).²¹ A rúnanevek esetében a problémát a vonatkozó források kései volta jelenti, ezek közül a legkorábbi, az *Abecedarium Nordmandicum* is a 9. századból való, de a közös, ennél régebbi forrás valószínűsíthető.²²

A rúnák mágikus-szakrális használatára utaló források közül Tacitusé a legkorábbi a Kr.u. 1. századból (*Germania* 10), amennyiben a faágakra írt divinációs jelekről (*notae*) feltételezzük, hogy azok

⁹ BERNÁTH 2005. 299-300.

¹⁰ MOLTKE 1985; DÜWEL 1992; FLOWERS 1986; HÜTTERER 1986 et al.

¹¹ MOLTKE 1985; FISCHER 2005; ANDERSON 2005; ROBERTSON 2011.

¹² FLOWERS 2006. 65.

¹³ FLOWERS 1986; FLOWERS 2006. 68.

¹⁴ ELLIOTT 1959. 1; THOMPSON 1988. 554; DÜWEL 2004. 142.

¹⁵ FLOWERS 1986. 145; IMER 2011. 11.

¹⁶ FLOWERS 1986. 142; PAGE 1995. 106, MACLEOD-MEES 2006. 5.

¹⁷ IMER 2011. 11.

¹⁸ BERNÁTH 2005. 186.

¹⁹ JANSSON 1987. 9; DÜWEL 1997. 32.

²⁰ FLOWERS 2006. 68.

²¹ FLOWERS 1986. 249.

²² POLOMÉ 1991. 421-422.

rúnák lehettek.²³ A jóval későbbi, főként Izlandon keletkezett Edda-beli és a saga-irodalomból ismert források egyértelműen utalnak a rúnamágiára.

A mágia vallástörténeti helye, illetve a mágia és a vallás területének elkülönítése elég ingoványos terület, jelen tanulmányban nincs lehetőség erre külön kitérni, de könnyebb dolgunk is van, hiszen a germán hitvilág istenei egyúttal a mágia különféle formáinak gyakorlói és archetípusai, így az elválasztást nem szükséges megtennünk. Mindezen előzetes runológiai és vallástörténeti megjegyzéseket az aquincumi fibula feliratának teljesebb értelmezési lehetősége miatt volt szükséges megtenni. Most lássuk magát a feliratot, melyet először Bóna István közölt 1956-ban.²⁴ A felirat két sorban látható, az alsó sor A-val, a felső B-vel jelölve (5. kép):

A: *futharkgw*

B: *jaln kngia*

A felirattal részletesebben 1962-ben Wolfgang Krause foglalkozott Bóna nyomán, aki a következő feloldást javasolta,²⁵ majd 1964-ben még alaposabban elemezte (6. kép):²⁶

A: *futharkgw*

B: *jlain : knia*

Látható, hogy a két olvasat némiképp eltér egymástól, s ekként a felirat értelmezése is.

Volt alkalmam 2014 áprilisában megvizsgálni a fibulát, s én az eddigiekhez képest a következő olvasatot tartom adekvátnak (7. kép):

A: *futharkg*

B: *slaig : kngia*

Összefoglalva az eddigi olvasatoktól való eltéréseket és egyéb megfigyeléseket:

- Az A sor legutolsó jele a „g” (*gifu*), nincs utána *wunjo* rúna (noha a rúnasorban az következne, de semmilyen jel nem utal rá, hogy valaha is ott lett volna)
- A B sor első jele nem „j” (*jera*), hanem egyértelműen az s hangértékű *sigel*, *sowilo* rúna korai, négy vonalból álló változata
- A B sor ötödik rúnája feltűnően megegyezik az A sor hetedik rúnájával, amely a *futhark*-sor rendjében mindenképpen *gifu*, tehát ebből következően a B sorban is valószínűsíthető, hogy az, s így hangértéke nem „n”, hanem „g”.

Az eddigi értelmezések Krause következő olvasata nyomán történtek: *J(ára) l(aukar) ain-k(unn) ingia*. =Jó év! Hagyma(egészség)! Egy közeli ba-

rát (kívánja ezt a fibula tulajdonosának).²⁷ Mind a *jera*, mind a *laukar* rúna ideogrammaként saját rúnaneve helyett áll, a *jera* jelentése „(j) év”, a *laukaré* „hagyma”, „póréhagyma”, mely a rúnamágiában általánosan használt szakrális kifejezés, s alapja az *alliumok* családjába tartozó növénynek tulajdonított egészségmegőrző, bajelhárító, gyógyító és termékenységet biztosító hatás.²⁸ A *laukar*-formula általában brakteátákon fordul elő.²⁹ Hét esetben szerepel ideogrammaként, ezek közül az aquincumi fibulán kívül két 7. századi alemann lelet, a Heilbronn-böckingeni övveret és a bülachi korongfibula találhatóak a kontinensen.³⁰

A B felirat első szavának betűit egybe olvasva felmerült a *klain* (=kicsi) értelmezés is, de semmi nem utal arra, hogy az első rúna a *jera* helyett (vagy a saját értelmezésem szerinti *sigel/sowilo* helyett) *kaunaz* lenne. Egy másik változat szerint ez lehet a *linja* (=len) szó felcserélt betűiből álló anagrammatikus mágikus formula. A lennek szintén egészséget, tisztaságot, apotropaikus szerepet tulajdonítottak, s a rúnák összekeverése az alfabetikus mágia egyik bevett gyakorlata volt.³¹ Ezt a következő szótól egy osztójel választja el, amely teljesen rendszertelenül fordul elő a rúnafeliratoknál, jelen esetben az egybe írt alanyt és igét választja el a tárgytól.³² A következő szó (*kngia*, *kinga*) jelentése „fibula”.³³ A München-Aubing I fibulán ugyancsak meg van nevezve maga a tárgy.³⁴ Az *ng* rúna egy ligatúra (kötőrúna), hangértéke „ŋ”, és a szabadbattyáni csat *marings* szavában is előfordul.³⁵

Az eddigiektől némiképp eltér Terje Looijenga értelmezése, aki a B sor választójel előtti utolsó betűjét g-nek (*gifu*) olvasta, s így az első két ideogramma után az *aig* szót kapjuk, mely az *aigan* főnévi igenév („birtokolni”) egyes szám első személyű alakja.³⁶

Az A sor a *futhark* első nyolc (a saját értelmezésem szerint az első hét) betűjét tartalmazza. A 24 betűből álló rúnasor a teljességet, a világ alkotóelemeinek összességét képviseli, s a teljes vagy részleges rúnasor egy tárgyra való rávésése ennek a kozmikus rendnek az átvitelét szimbolizál-

²⁷ KRAUSE 1964. 357; FLOWERS 1986. 348; DÜWEL 1992. 97; DÜWEL et al 2004. 85

²⁸ POLOMÉ 1991; FLOWERS 1986. 249.

²⁹ MAKAEV 1996. 105.

³⁰ FLOWERS 1986. 250.

³¹ MAKAEV 1996. 113; MACLEOD-MEES 2006. 81.

³² LOOIJENGA 2003. 134.

³³ KRAUSE 1964. 357; ANTONSEN 1975. 76; FLOWERS 1986. 252; LOOIJENGA 2003. 227; MACLEOD-MEES 2006. 81.

³⁴ LOOIJENGA 2003, 270.

³⁵ LOOIJENGA 2003.102; TÓTH 2012. 102.

³⁶ LOOIJENGA 2003. 227; DÜWEL-McKINNEL-SIMEK 2004. 88.

²³ POLOMÉ 1991. 423.

²⁴ BÓNA 1956. 196.

²⁵ KRAUSE 1962. 440.

²⁶ KRAUSE 1964. 357-358.

ja.³⁷ A régibb futhark-ot már igen korán három, egyenként nyolc betűből álló csoportba, ún. *aett*-be („család”, „klán”) osztották, s az egyes csoportokat annak legelső betűje után nevezték el (tehát az első csoport a *fehu*, „szarvasmarha”, „jószág” nevet kapta).³⁸ A teljes régibb futhark-sort a gotlandi Kylvær-kövön, a breza-i márványoszlopon, a Grumpan-C brakteátán és a Vadstena-C brakteátán (mindegyik lelet az 5. századra tehető) találjuk meg.³⁹ A kontinensen három esetben fordul elő részleges futhark-felirat, mindhárom esetben fibulán: Aquincum, Beuchte (550-600), Charnay (550-600).⁴⁰ A herbrechtingeni kengyelfibula hátoldalán is a futhark kezdőbetűi olvashatóak (*f th a e*), de mivel ezerötszáz hiányos *aett*, így nem tekinthető futhark-formulának.⁴¹ Az aquincumi felirat *kau-naz*-rúnája (<) ugyanolyan formájú, mint például a balingeni (6. sz.), a heilbronni (6. sz.), és a Meroving-típusú hét gombos import Kent-i Bateman-fibulán (6.sz.).⁴² A négy vonásból álló *sowilo* rúna korai formát mutat, ilyen látható például az 5. sz.-i alemann Arlon-i ezüstkapszulán,⁴³ illetve a 6. századi langobard női sírból előkerült bezenye-papréti B fibulán,⁴⁴ és az 5. sz.-i gót szabadbattyáni csaton.⁴⁵ Az A sor ötödik rúnajele, az *r* hangértékű *raidho* is eltér a megszokottól, erősen emlékeztet az *uruz*-ra, de nem egyedülálló, megtalálhatjuk ezt például a Grumpan-C és a Fünen-C brakteátákon és a Dahmsdorf-i lándzsacsúcson.⁴⁶ A rúnafeliratok nyelve a 3. és 6. sz. eleje között az ún. korai rúnikus.⁴⁷ A Charnay-i, a Breza-i és a Beuchte-i feliratok az alemann soros temetőkből talált rúnairásokkal mutatnak formai hasonlóságot, és a már említett kampós *k*-rúna (<) szintén megjelenik 6. századi alemann területen, mely egy jele lehet az alemann és keleti germán kapcsolatoknak.⁴⁸

A formai vizsgálódások áttérhetünk a felirat új olvasat szerinti értelmezésére. Az általam javasolt feloldás részben megegyezik az eddigiekkel, és én is helytállónak tartom a legújabb, Tineke Looijenga által megállapított módosítást. Az A sor mindenképpen *futhark*-szekvencia, a B sorban mind a *laukar* formula, mind az *aig* szó, mint főnévi ige-

név is helytálló. Az eddigi kutatásoktól való szignifikánsabb eltérést a B sor első rúnajele, a *sowilo* jelent, ami az utána következő rúnáktól nincsen egyértelműen elkülönítve, bár láthatóan távolabb áll tőlük; azonban a jeleket összeolvasva (*slaig*) nem kapunk értelmezhető kifejezést (s ezt megpróbálva le kéne mondanunk a *laukar*, mint rúnafórmula értelmezéséről). Itt ingoványos talajra kerülünk, mivel önmagában álló „*s*” rúnával kezdődő bevett formulára nem nagyon van példa, és tulajdonképpen ez akár egy személynév rövidítése is lehet. De ismerünk ilyen betűvel kezdődő rúnafórmulát, mint a *salu* szó, mely előfordul a Lellinge-B és a Faxe-B brakteátákon.⁴⁹ A Lellinge-B felirata (*salusalu*) esetében az *alu* szó kétszer szerepel, s úgy tűnik, mintha az *s* rúna különálló jelentéssel bírna. Ezt összefüggésbe hozták egy ehető alfafajt (*Rhodymenia palmata*) jelentő *soll*, *sol* szóval, mely bár kissé furcsán hangzik, de a rúnafórmula esetében nem ritkák a különféle, általában jó egészséget, termékenységet, esetleg szakrális intoxikációt biztosító anyagokra vonatkozó megnevezések (pl. *laukar*=póréhagyma, *alu*=sör, részegítő ital, *lina*, *linja*=lenvászon).⁵⁰ Valószínűbb és a szövegkörnyezetbe jobban illőbb, hogy az *s*-rúna a *salu/saljan* („áldozat”, „felajánlás”, „áldás”) szóra utal, ami a latin *salus* üdvözlési formula („jó egészség”) mintájára is szerepelhet a feliratban,⁵¹ noha e kifejezés ideografikus ábrázolása nem volt elterjedt.⁵² Számításba jöhet még a bezenyei B fibulán olvasható, rokonértelmű *segun* („áldás”) szó is.⁵³ Ugyanezt a kifejezést találjuk a Schretzheim-i 26. női sírből előkerült bronzkapszulán, ahol egy személynév után áll: *Arogis s(egun) d(eda)*=Arogis áldást adott.⁵⁴ Ezen megfontolásokat tekintetbe véve az általam javasolt (de egyáltalán nem kizárólagos) értelmezés a következő:

A: *futharkg* (mint a *futhark*-sor első hét betűje), egy betű híján a teljes első *aett*

B: *s(alu/egun) l(aukar) aig : kngia* (áldás, jó egészség {póréhagyma} a fibula tulajdonosának)

Az aquincumi fibula párhuzamai és feliratának értelmezése után rátérhetünk a tárgy kontextualizására. A fibuláknak mind a rómaiaknál, mind a germánoknál rangjelző szerepük volt, s gyakorta előfordul felirattal való ellátásuk, személyesebbé tételük.⁵⁵ A római fibulák kengyelén

³⁷ FLOWERS 1986. 258; MACLEOD-MEES 2006. 52; DÜWEL-MCKINNEL-SIMEK 2004. 34.

³⁸ MACLEOD-MEES 2006. 8; DÜWEL 2004. 122.

³⁹ FLOWERS 1986. 258.

⁴⁰ FLOWERS 1986. 258.

⁴¹ DÜWEL 1997a. 568; LOOIJENGA 2003. 266.

⁴² LOOIJENGA 2003, HINES 2006. 200.

⁴³ BAUER 2010. 5; WILLIAMS 1997. 181.

⁴⁴ WIMMER 1894. 4.

⁴⁵ KISS 1980. 106.

⁴⁶ LOOIJENGA 2003. 138.

⁴⁷ FISCHER 2005. 62.

⁴⁸ FISCHER 2005. 175.

⁴⁹ FLOWERS 1986. 251.

⁵⁰ FLOWERS 1986. 251; LOOIJENGA 2003. 210.

⁵¹ LOOIJENGA 2003. 210

⁵² DÜWEL-MCKINNEL-SIMEK 2004. 96.

⁵³ TÓTH 2012. 100.

⁵⁴ DÜWEL 1997a. 493; DÜWEL-MCKINNEL-SIMEK 2004. 63.

⁵⁵ GÁSPÁR 2006. 39.

sokszor olvasható az *utere felix* szerencsét kívánó kifejezés, erre példa az osztropataki vandál királysír áttört díszítésű fibulája.⁵⁶

A kontinensről összesen 47 rúnafeliratos fibula ismert, mindegyik női (vagy vélhetőleg női) sírból.⁵⁷ Magyarországon a langobard bezenye-papréti fibulapár hátoldalán (6. sz.) találunk rúnairást, illetve talán a rúnaszerű jelekkel ellátott két, 4. sz.-i csákvári hagymafejes fibulán.⁵⁸ A rúnairás gyakorlata alapvetően maszkulin terület volt, patrónusa Ódin-Wotan, s a fennmaradt rúnameszter-nevek is férfinevek (habár a későbbi, viking korból maradtak fent nőiek is). A tárgyakon található személynevek feltehetőleg „mesteryegyek” lehetnek, vagy a megrendelő kívánságára kerülhettek rá.⁵⁹ A rúnafeliratok egyik szerepe az volt, hogy személyes tárgyakat vagy még inkább személyessé tegyenek, vagy egy újabb funkcióval lássanak el, amely átvezet a szakralitás területére, s amelyet nevezhetünk mágikusnak is. A rúnák, mint mágikus jelek a hordozó tárgyat elsődlegesen vagy másodlagosan amulettfunkcióval ruházták fel, a tárgy készítésének szándékától függően. Esetünkben az aquincumi fibulát, mely eredetileg viseleti elem, szándékosan megcsontították, eltávolították a fejrész hét gombját, így nagyon valószínű, hogy hordták volna. A germán állatstílussal ellátott tárgyak sokszor mitikus jellegű díszítése már önmagában amulettjellegűt sugall. Korábban már esett szó az aquincumi fibula és az alemann területekről előkerült rúnafeliratok grafematikus hasonlóságáról. Az alemann területről előkerült északi típusú relief-fibulák

többsége nem skandináv gyártmány, hanem csak helyi imitáció. Ezek a másolatok a 6.sz. eleje és közepe körül terjednek el, s már nem eredeti funkciójuknak megfelelően a ruhát fogják össze velük, hanem gyakran az övről lelógatva hordják őket, nem egy esetben amulett-tárgyakkal és egyéb csüngőkkel, például az Ascheim-i 166. és 167. sírokban talált fibulákat kis bőrszényben tárolták.⁶⁰ Az amulettnek leginkább két területen fejtik ki hatásukat: védelem, bajelhárítás (apotropaikus funkció), és pozitív erők (pl. termékenység) bevonása. A régi germán nyelvekben több kifejezés is volt az amulett-típusú tárgyakra, bár ezek mind a középkorból valók: óészaki *hlútr*, *taufr*,⁶¹ óangol *thweng*, ófelnémet *zouthargiscríp* (szó szerint „mágikus írás”),⁶² de nyilvánvalóan korábbi gyakorlatra is utalhatnak.

A korai rúnafeliratos tárgyak alapján a következő öt amulettformáló szövegelemet határozhatjuk meg:⁶³

1. betűsor (pl. a futhark vagy egyéb rúnafórmula, az ún. *voces magicae*)
2. személynév
3. mágikus kifejezés (pl. *alu*, *laukaz/laukar*)
4. szimbólum (pl. egy rúnaligatúra, swastika, triskelion)
5. a tárgy megnevezése

Az aquincumi fibulánál előfordul az 1. (*futhark*), a 3. (*salu/segun*, *laukar*), és az 5. (*kngia*) elem. Az eddigi megállapítások alapján a fibulát egy, lényegében a mediterrán hagyományokat követő, alfabetikus mágiával operáló szerencsét és védelmet invocáló amulettnek tekinthetjük.

⁵⁶ PROHÁSZKA 2004. 53.

⁵⁷ LOOIJENGA 2003. 269.

⁵⁸ TÓTH 2012. 103.

⁵⁹ IMER 2011.

⁶⁰ FISCHER 2005. 174.

⁶¹ FLOWERS 1986. 143.

⁶² MACLEOD-MEES 2006. 4.

⁶³ MACLEOD-MEES 2006. 82.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDERSON 2005 ANDERSON, C. A.: The runic system as a reinterpretation of classical influences and as an expression of Scandinavian cultural affiliation. [www.carlaz.com/phd/AndersonCE_1999_Runes and Reinterpretation.pdf](http://www.carlaz.com/phd/AndersonCE_1999_Runes_and_Reinterpretation.pdf) (letöltés ideje 2014 .08. 19.) p. 1-10.
- ANTONSEN 1975 ANTONSEN, E.H.: A concise grammar of the Older Runic inscriptions. Tübingen, 1975.
- BAUER 2010 BAUER, A.: Recent finds from the Continent: Problems and perspectives of the Alamannic „runic province”. (2010) <http://www.khm.uio.no/forskning/publikasjoner/runenews/7th-symp/preprint/bauer.pdf> (letöltés ideje: 2014. 07. 14.)
- BERNÁTH 2005 BERNÁTH I.: Skandináv mitológia. Budapest, 2005.
- BÓNA 1956 BÓNA, I.: Die Langobarden in Ungarn. Die Gräberfelder von Várpálo-ta und Bezenye. ActaArchHung 7. (1956), p. 183-244.
- DÜWEL 1992 DÜWEL, K.: Runes als magische zeichen. In: Das Buch als magisches und als repräsentationsobjekt. Wiesbaden, 1992., p. 87-100.
- DÜWEL 1997 DÜWEL, K.: Runenzeichen und magische Runeninschriften. In: Runor och ABC. Elva föreläsningar fran ett symposium i Stockholm varen 1995. Stockholm, 1997., p. 23-42.
- DÜWEL 1997a DÜWEL, K.: Frühe Schriftkultur bei den Barbaren. Germanische Runen, lateinische Inschriften. In: Fuchs, K-K.-Martin-R.R. (Hrsg). Die Alamannen. Stuttgart, 1997., p. 491-498.
- DÜWEL 2004 DÜWEL, K.: Runic. In: Murdoch, B.-Read, M.K. (Ed.): Early Germanic Literature and Culture. Camden House, 2004., p. 121-148.
- DÜWEL-McKINNEL-SIMEK 2004 DÜWEL, K.-McKINNEL, J.-SIMEK, R.: Runes, magic and religion. A source-book. In: Studia Mediaevalia Septentrionalia 10. Wien, 2004.
- ELLIOT 1959 ELLIOTT, R.V.W.: Runes. An introduction. Manchester, 1959.
- FANCSALSZKY 2003 FANCSALSZKY, G.: Germán népek a Kárpát-medencében a Kr.u. I. évezredben. A Békés Megyei Múzeumok közleményei 24-25. (2003), p. 255-270.
- FISCHER 2005 FISCHER, S.: Roman Imperialism and Runic Literacy. The Westernization of Northern Europe (150-800 AD.) In: Aun 33. Uppsala, 2005.
- FLOWERS 1986 FLOWERS, S. E.: Runes and magic. Magical formulaic elements in the older runic tradition. Michigan Germanic Studies 1. Michigan, 1986.
- FLOWERS 2006 FLOWERS, S. E.: How to do things with runes: a semiotic approach to operative communication. In: Stoklund, M., Nielsen, M.L., Holmberg, B., Fellow-Jensen, G. (Ed.) Runes and their secrets. Studies in runology. Copenhagen, 2006. p. 65-81.
- GÁSPÁR 2006 GÁSPÁR, D.: Pannonia régészete. Debrecen, 2006.
- HINES 2006 HINES, J.: Postscript: the Bateman collection brooch. In: Ergänzungs-bände zum Reallexikon 51. Berlin, 2006., p. 200-202.
- HÖFLER 1966 HÖFLER, O.: Die Runenschriften in Alteren Futhark. Göttingische Gelehrte Anzeigen 222. (1966), p. 110-122.
- HUTTERER 1986 HUTTERER, M.: A germán nyelvek. Budapest, 1986.
- IMER 2011 IMER, L.: Maturus Fecit-Unwod Made: Runic Inscriptions on Fibulae in the Late Roman Iron Age. Lund Archaeological Review 2011., p. 11-27.
- JANSSON 1987 Jansson, S. B.F.: Runes in Sweden. Stockholm, 1987.
- KISS 1980 KISS, A.: Germanische Funde von Szabadbattyán aus dem 5. Jahrhundert. Alba Regia 18. (1980), p. 105-113.
- KRAUSE 1962 KRAUSE, W.: Der Inschrift der Runenspange von Aquincum. Acta-ArchHung 14. (1962), p. 439-444.

- KRAUSE 1964 KRAUSE, W.: Noch einmal zur der Runeninschrift von Aquincum. *ActaArchHung* 16. (1964), p.357-358.
- LOOIJENGA 2003 LOOIJENGA, T.: Texts & contexts of the oldest Runic inscriptions. Leiden-Boston, 2003.
- MACLEOD-MEES 2006 MACLEOD, M. - MEES, M. B.: Runic amulets and magic objects. Woodbridge, 2006.
- MAKAEV 1996 MAKAEV, E. A.: The language of the oldest runic inscription. A linguistic and historical-philological analysis. In: *Filologisk Filosofiska Serion* 21. Stockholm, 1996.
- MEES 2003 MEES, B.: Runic erilaR. *North-Western European Language Evolution (NOWELE)* 42. (2003), p. 41-68.
- MOLTKE 1985 MOLTKE, E.: Runes and their origin, Denmark and elsewhere. Kopenhagen, 1985.
- NAGY 1943 NAGY, T.: A Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet jelentése az 1938-1942. évek között végzett kutatásairól. *Budapest Régiségei* 13. (1943), p. 374.
- NAGY 1993 NAGY, M.: Óbuda a népvándorlás korban. *Budapest Régiségei* 30. (1993), p. 353-395.
- NAGY 2007 NAGY, M.: Állatábrázolások és az I. Germán állatstílus a Közép-Dunavidéken. In: *Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae* 5. Budapest, 2007.
- POLOMÉ 1991 POLOMÉ, E.: The names of the runes. In: *Old English Runes and their continental background*. Heidelberg, 1991., p. 421-438.
- PROHÁSZKA 2004 PROHÁSZKA, P.: Az osztropataki vandál királysír. Esztergom, 2004.
- ROBERTSON 2011 ROBERTSON, J.S.: How the Germanic Futhark Came from the Roman Alphabet. *Futhark : International Journal of Runic Studies* 2. (2011), p. 7-27.
- THOMPSON 1988 THOMPSON, C. W.: Runes. In: *Dictionary of the Middle Ages* 10. New York, 1988., p. 557-568.
- TÓTH 2012 TÓTH, A.: Rúnafeliratot tárgyak Magyarországról. Példák a rúnajelek szakrális-mágikus használatára. In: Petkes, Zs. (szerk.) *Hadak Útján XX. Népvándorláskor Fialat Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete*. Budapest-Szigethalom 2010. október 28-30. Budapest, 2012., p. 97-108.
- WILLIAMS 1997 WILLIAMS, H.: The Romans and the Runes – Uses of Writing in Germania. In: *Runor och ABC. Elva föreläsningar från ett symposium i Stockholm varen 1995*. Stockholm, 1997., p. 177-192.
- WIMMER 1894 WIMMER, L.F.A.: A bezenyei runás fibulák. *ArchÉrt* 14. (1894), p. 21-23.

A NEW READING OF THE RUNIC SCRIPT OF THE AQUINCUM BROOCH

In this article I suggest a new reading of the runic script on the Aquincum brooch, that was part of an eight piece treasure find and was discovered in 1940. The Aquincum brooch is one of the few runic inscribed finds held in Hungarian collections. A stylistic analysis of the brooch helps dating the find: the floral ornamentics connect the artefact to the sphere of late roman artisanry, German animal style I. appears only on the lower part of the foot. The finds date to the late 5th, early 6th century. Sueb artisanry in the Danube-region significantly contributed to the development of early medieval German decorative art style. While previous research has connected the treasure find to the Langobards, a Sueb or Herul owner seems more likely. The graphemic character of some runic letters has parallels from Ale-mannic territory.

The relevant scholarly field for the contextualization of the brooch is a brief history of the spread of runic signs, with special focus on the magical interpretation of runic inscriptions. The original meaning of the word 'rune' is 'magical', 'mystery', which in itself suggests that these signs were surely connected with some transcendental conception. The runic inscription on the discussed artefact runs in two lines, A notes the top line, B the lower. A widely accepted reading was published by Wolfgang Krause in 1964:

A: futharkgw

B: jlain : kngia

A: a futhark- the first 8 signs of the runic alphabet

B: *j(éra) l(aukar) ain-k(unn)ingia* (A good harvest! Increase! The close friend (wishes this for the owner of the brooch). This is a formula that is supposed to attract well-being in general.

Tineke Looijenga proposed a slightly different reading in 2003:

B: *j(éra) l(laukar) aig kinga*

This is an almost identical translation to that of suggested by Wolfgang Krause, with the difference *aig=aigan*, 'to own', *kinga*='brooch'

I propose the following reading based on my observation:

A: *futharkg*

B: *s l aig : kngia*

Consequently, I suggest that only 7 signs of the futhark are actually legible, and line B translates as: *s(alu) or s(egun) l(aukar) aig: kngia* ('Blessing! Good health/Good fortune! To the owner of the brooch'). The rune *s* (sowilo) in my opinion is the shortened form of *salu*, which means 'blessing', 'a giving over', this formula is found for example on the Lellinge B bracteate. But it is not impossible that it refers to a similar runic formula, *segun*, (also means 'blessing'), that can be found on the Bezenye-Papré B brooch (6th century) (*Arsipoda segun*=Arsipoda {made} the bless), and on a bronze capsule from the 26th female grave in Schretzheim (*Arogis s(egun) d(deda)*='Arogis made the blessing'). I argue that the deliberate removal of the buttons from the broochhead, which made the artefact unwearable, and the protective formula written in runic script suggests the brooch was not merely a personalized artefact, but functioned as an amulet.

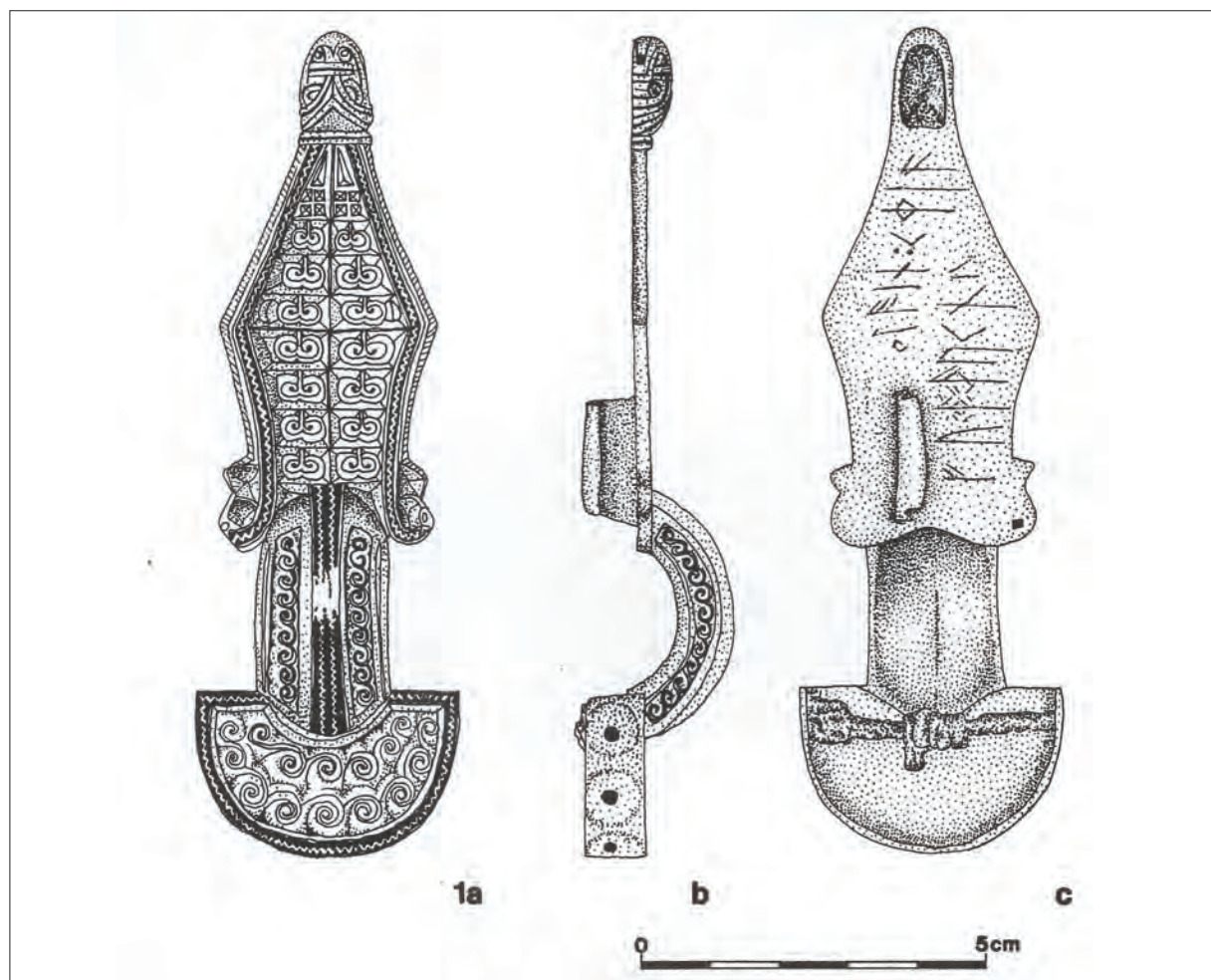
1. kép. Az aquincumi rúnafeliratos fibula előlapja

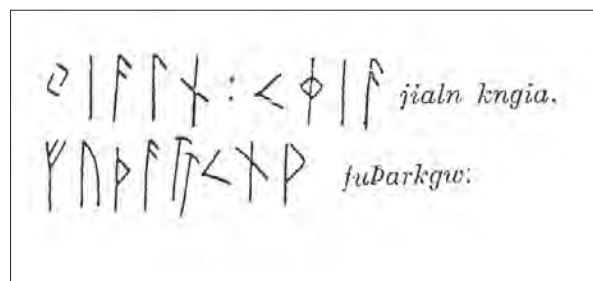
2. kép. A fibula hátoldala

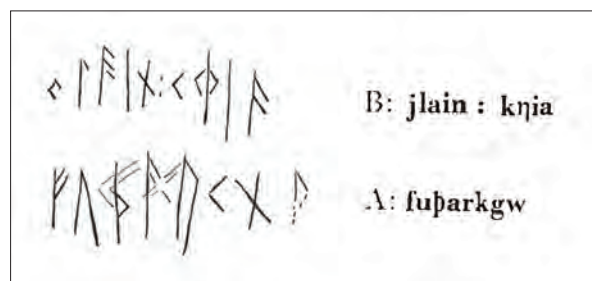
3. kép. A fibula rúnafelirata

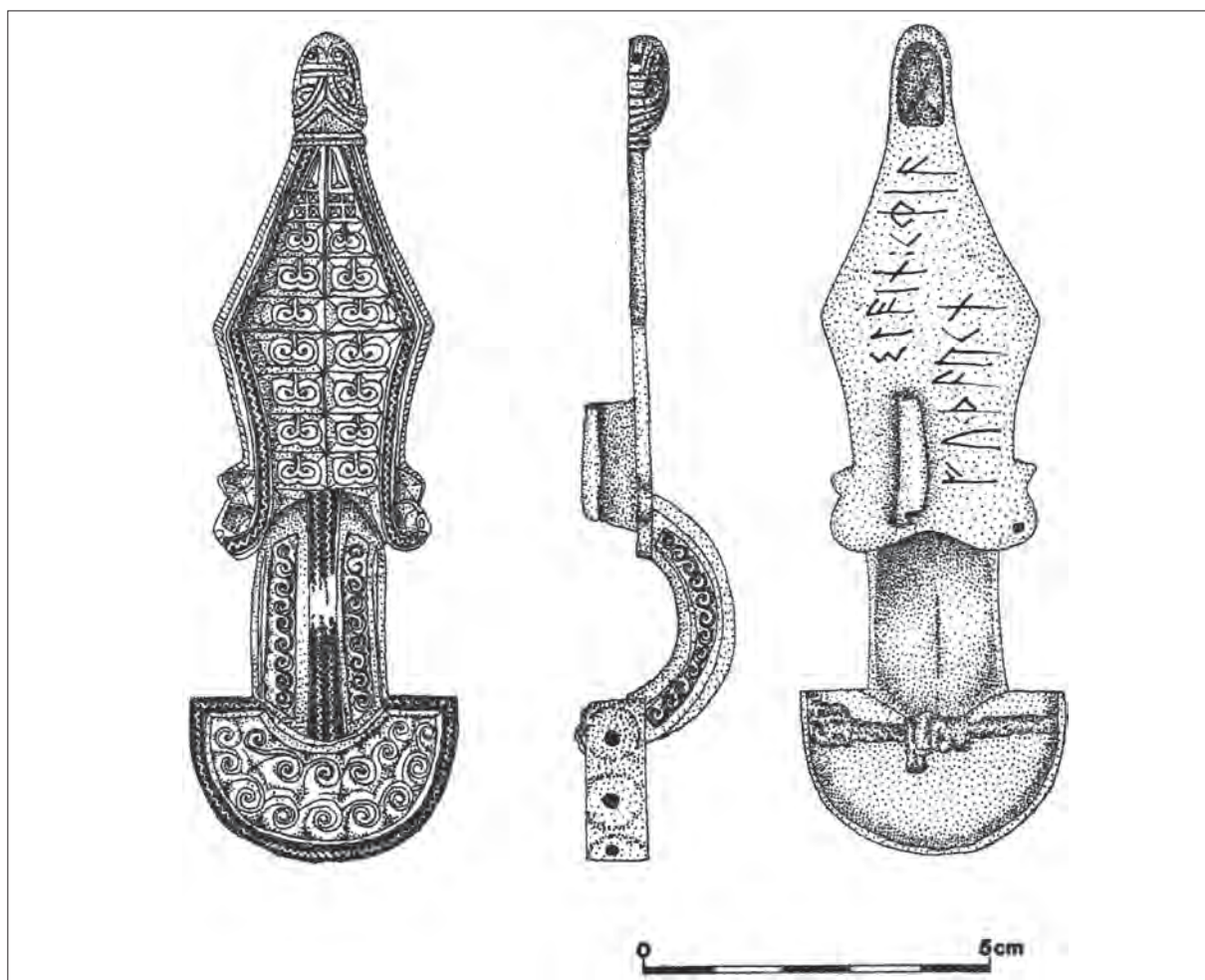
4. kép. A fibula rajza (NAGY 2003. 379. 5. kép alapján)

5. kép. A fibula rúnafelirata Bóna István szerint

6. kép. A fibula felirata Wolfgang Krause szerint

7. kép. A fibula felirata saját vizsgálatom alapján (a tárgyrajz NAGY 2003. 379. 5. kép alapján készült)